

Súčasná podoba literárnej cenzúry v Egypte *

KATARÍNA BEŠKOVÁ

Podobne ako v iných krajinách, aj v arabskom svete sa vládnuce authority odjakživa snažili kontrolovať prípustné a neprípustné formy vyjadrovania. Kľúčovú úlohu v tomto procese zohrával islam ako dominantné náboženstvo regiónu, obzvlášť preto, že osoba panovníka v sebe spájala nielen funkciu svetského vládcu, ale aj najvyššej náboženskej authority – tzv. kalifa (*chalífu*) ako nástupcu proroka Muḥammada¹ a vládcu celej islamskej náboženskej komunity. S príchodom svetských foriem riadenia v jednotlivých arabských krajinách duchovnú funkciu síce prevzali náboženské inštitúcie ako egyptský al-Azhar² a islamskí vzdelanci (*‘ulamá’*), no náboženstvo zostalo aj naďalej jednou z troch oblastí, spolu s morálkou a politikou, ktorá je objektom cenzúry vo sfére verejného diskurzu vrátane médií. Hoci zákony, ktoré mali chrániť dôstojnosť panovníka a udržať verejný poriadok, morálku a jednotu ríše, jestvovali na území Egypta už v minulosti,³ základy súčasného vnímania, využívania a vynucovania cenzúry boli položené až v 20. storočí (Fahmy 2011, 103 – 104). Spoločenské, politické a kultúrne pomery v krajine sa formovali postupne za jednotlivých režimov, každý z nich pritom zanechal na ich dnešnej podobe svoj odtlačok. Súčasný stav cenzúry v Egypte si so sebou nesie „dedičstvo“ predchádzajúcich vládných systémov vo forme rôznych zákonov a režimných praktík, pričom každé obdobie malo svoje vlastné špecifiká.

S príchodom egyptskej nezávislosti od Veľkej Británie a vlny nacionalizmu, ktorá zachvátila krajinu po júlovej revolúcii v roku 1952, sa predmetom cenzúry stala predovšetkým kritika režimu a vládnucej strany. Noviny a časopisy sa znárodnili a do ich vedenia boli dosadení lojalní prorežimoví štátni zamestnanci, ktorí priamo dohliadali na obsah vydávaných publikácií (Alrawi [2001] 2015, 723). Spisovateľské spolky, na čele ktorých stáli spriaznení literáti, mali za úlohu združovať autorov a zároveň získavať informácie o ich aktivitách (Jacquemon 2008, 18 – 19). V praxi to znamenalo, že režim, na čele s prezidentom Džamálom ‘Abdannáširom (1956 – 1970), mal pod kontrolou spisovateľskú, novinársku obec aj vydávaný obsah. Tí intelektuáli a vzdelanci, ktorých názory mohli znamenať nebezpečenstvo pre režim, čelili prenasledovaniu a útlaku. Výsledkom bola prekvitajúca autocenzúra a v literárnej oblasti sa v hojnej miere začala využívať alegória, symbolizmus a surrealizmus (DiMeo 2016, 81).

* Štúdiá vychádza so subvenciou Agentúry na podporu výskumu a vývoja v rámci grantu APVV-15-0030.

S novým prezidentom prišla aj zmena oficiálnej politiky Egypta. Obdobie pôsobenia Anwara as-Sádáta (1970 – 1981) v prezidentskom kresle prinieslo množstvo zmien, okrem iného zákony zaručujúce viac občianskych slobôd. V roku 1974 bola oficiálne zrušená predbežná cenzúra tlače a o tri roky neskôr boli od predbežnej cenzúry oslobodené aj knihy. Hoci sa as-Sádát snažil v zahraničí budovať obraz Egypta ako pokrokovej krajiny, autoritatívny systém vlády sa zmenil len málo. Nepohodlní ľudia a odporcovia režimu boli zbavovaní funkcií, niekedy zatváraní do väzenia, prípadne nútení opustiť krajinu. V roku 1980 prijal tzv. zákon na ochranu hodnôt pred hanebným správaním (*Qánún himájat al-qijam min al-‘ajb*), ktorý ukotvoval základné morálne hodnoty spoločnosti, avšak jeho vágne definované články boli skôr spôsobom ako umlčať kritické hlasy a eliminovať nepriateľov. Na základe tohto zákona v roku 1981 as-Sádát uväznil približne 1500 spisovateľov, novinárov a intelektuálov (Marsot [1985] 2002, 163). O mesiac neskôr naňho spáchali atentát islamistickí radikáli.

OD MUBÁRAKA PO SÚČASNOSŤ

As-Sádátov nástupca Ĥusní Mubárak (1981 – 2011) sa spočiatku snažil nakloniť si egyptskú inteligenciu a získať jej podporu, čo znamenalo väčšiu slobodu tlače aj v praxi, nielen na papieri. Viac tvorivej slobody a istá tolerancia voči kritike režimu boli z hľadiska udržania režimu nevyhnutné, obzvlášť ak vezmeme do úvahy udalosti, po ktorých sa Mubárak ujal funkcie prezidenta. Problém nastal vtedy, keď sa kritika režimu z radov spisovateľskej verejnosti prestala obmedzovať len na literárnu sféru. V krajine síce začali vychádzať aj opozičné a nezávislé periodiká, boli však kontrolované štátom. Mubárak do značnej miery obnovil mnohé praktiky predchádzajúcich režimov, vrátane opätovného zamestnávania spisovateľov a novinárov štátom, vydávania prevažnej väčšiny knižných publikácií prostredníctvom štátneho vydavateľstva, dosadzovania spriaznených osôb do významných funkcií a zbavovania sa protivníkov podobnými spôsobmi ako jeho predchodcovia. V roku 1994 síce zrušil neslávny zákon o hanebnom správaní, ale mnohé iné zákony, ktoré regulovali slobodu prejavu, zostali naďalej v platnosti. Vďaka zákonom upravujúcim fungovanie novinárskej práce a tlačových inštitúcií sa mu podarilo nadobudnúť nebývalú kontrolu nad novinármi a obsahom vydávanej tlače (Bayeh 2015, 221). Navyše, pod zámienkou boja proti terorizmu a extrémizmu udržiaval prezident v krajine dlhé roky výnimočný stav, keď mohol štát v prípade potreby obmedzovať práva a slobody obyvateľstva, a okrem iného tiež povoľoval predbežnú cenzúru novín a časopisov (Alrawi [2001] 2015, 724). Za Mubárakovho prezidentského obdobia vzrástol počet súdnych procesov na základe obvinení z bohorúhačstva a amorálnosti (Sandels 2008), ktoré fungovali ako istá forma dodatočnej cenzúry.

Napriek týmto nebezpečenstvám číhajúcim na spisovateľov a spisovateľky sa začali postupne objavovať knihy kritické voči pomerom v krajine, a to aj vďaka nezávislým súkromným vydavateľstvám ako Dár Mírít⁴ (zal. 1998), ktoré vydalo napríklad svetoznámy román spisovateľa Alá’ al-Aswáního *‘Imárat Ja‘qúbján* (2002; *Jakubianov dom*, 2010), kde autor zobrazil rôzne problémy egyptskej spoločnosti vrátane korupcie, protekcionárstva, sexuálneho obťažovania a náboženského extrémizmu. Podľa

zakladateľa vydavateľstva Muḥammada Hášima je poslaním vydavateľstva publikovať „literárne diela, ktoré zosobňujú princípy slobody myslenia a prejavu“ (Dár Mírít). Činnosť podobných vydavateľstiev sa ukázala ako kľúčová nielen v boji s rôznymi formami nepriamej cenzúry v egyptskej spoločnosti, ale bola aj jedným z hnacích motorov revolúcie v roku 2011, ktorej základným cieľom bolo prinavrátiť občanom ich „dôstojnosť“ (karáma) a „slobodu“ (ḥurríja).

Po Arabskej jari v roku 2011 došlo v kultúrnej a literárnej oblasti k uvoľneniu a vyšli mnohé literárne diela, ktoré dovtedy z rôznych príčin nemohli byť publikované. Nádeje, ktoré ľud vkladal do revolučných udalostí a odstúpenia prezidenta Mubáraka, však zostali nenaplnené. Porevolučnú eufóriu vystriedali obavy a sklamanie. Prezidenta Muḥammada Mursího (2011 – 2013) z radov Moslimského bratstva po opätovnej revolúcii/prevrate v roku 2013 nahradil bývalý minister obrany ʿAbdalfattáh as-Sísí (od r. 2014), ktorý, ako sa ukazuje, pokračuje v šľapajách svojich predchodcov. Stále prebiehajú súdne procesy s osobnosťami z intelektuálnej a kultúrnej oblasti na základe obvinení z herézy, obscénnosti či nactiutfrhania. Stránky mnohých nezávislých internetových denníkov, ako napríklad Madá Miṣr (Egyptský priestor),⁵ sú v Egypte blokováné a už spomínané vydavateľstvo Dár Mírít je pravidelne vystavované zásahom policajných jednotiek pod rôznymi zámienkami (Mada Masr 2017). Vykoreniť dlhoročné režimné praktiky, ktoré v krajine fungovali v priebehu desaťročí, vrátane korupcie a klientelizmu, sa ukazuje ako problematické. Snahy umlčať kritické hlasy znamenajúce nebezpečenstvo pre režim sa v súlade s autoritatívnym spôsobom vlády neobmedzujú len na zneužívanie zákonov, ale nezriedka sa uchylujú aj k väzneniu, mučeniu či fyzickej likvidácii.

V Egypte platí v súčasnosti v otázkach cenzúry pravidlo, ktoré sa zaužívalo ešte v koloniálnom období. Čím väčšie publikum je dané médium schopné získať, tým prísnejšie je cenzurované. Publicistické články v tlači, neskôr v internetových periodikách či na blogoch sú schopné obsiahnuť oveľa väčšie čitateľské publikum než spisovatelia svojimi literárnymi dielami. Najprísnejšia cenzúra sa preto vzťahuje na audiovizuálne médiá, zatiaľ čo najväčšia voľnosť je ponechaná knižnej literárnej produkcii. Printová žurnalistika zostáva niekde na pomedzí – oficiálna forma predbežnej cenzúry pre ňu na rozdiel od filmu, televízie a rozhlasového vysielania neplatí, obsah sa však reguluje inými, viac či menej radikálnymi spôsobmi. V Egypte množstvo spisovateľov pôsobí zároveň aj v masmediálnej sfére a mnohí majú i vlastné blogy alebo facebookové profily, ktoré využívajú na propagáciu svojich diel a kontakt s čitateľmi. Zdieľanie príspevkov prostredníctvom internetu prináša autorom množstvo výhod. Ponúka možnosť priamej interakcie s čitateľským publikom, sledovanie reakcií na literárnu tvorbu, príležitosť pre vyjadrenie vlastného názoru čitateľa alebo vysvetlenie prípadných nejasností. Internet im zároveň umožňuje prepojiť vlastnú literárnu tvorbu s aktivizmom, vyjadrovať sa k aktuálnemu daniu v krajine či vo svete. Mnohí autori ho využívajú na šírenie informácií, diel a videí, ktoré by inak nemohli preniknúť na verejnosť.

Aj na Blízkom východe sú stále populárnejšie elektronické knihy. Kto pre svoje dielo kvôli kontroverznému obsahu nenájde vydavateľa, môže využiť internet, a navyše s oveľa nižšími nákladmi. Každá minca má však dve strany a aj táto mož-

nosť zdieľať a šíriť informácie a literatúru má tienisté stránky. Väčšie čitateľské publikum môže predstavovať zároveň väčší problém pre autora, ak sa jeho príspevky či diela venujú niektorej z tabuizovaných tém – náboženstvo, sex a politika, resp. sa dajú interpretovať ako kritika či urážka vládnych predstaviteľov, inštitúcií alebo armády. Hoci predbežná cenzúra literatúry a tlače bola v krajine zrušená pred viac než štyridsiatimi rokmi, ako hovorí spisovateľka Mansúra ‘Izzaddín, „existujú iné, omnoho nebezpečnejšie, skryté formy cenzúry“ (2011).

NARUŠENIE VEREJNÉHO PORIADKU

Napriek tomu, že sloboda prejavu i umeleckého a literárneho vyjadrenia je zakotvená aj v článkoch 65 a 67 egyptskej ústavy, kritika politických predstaviteľov a štátnych inštitúcií, hanobenie niektorého z troch svätých náboženstiev,⁶ ako aj porušenie morálky – v ústnom či písomnom prejave – sú podľa egyptského trestného zákonníka (Qánún al-‘uqúbát raqm 58 li-sana 1937)⁷ postihované pokutami a v istých prípadoch aj väzením. Na rozdiel od audiovizuálnych médií, na ktoré sa v krajine podľa zákona 450/1955 vzťahuje striktná cenzúra zahŕňajúca komplikované byrokratické procedúry (Ezzat – Al-Haqq – Fazulla 2014, 19 – 22), jediný oficiálny spôsob ako „cenzurovať“ literárnu tvorbu a tlač v Egypte je prostredníctvom zákonov. Jednotlivé články trestného zákonníka môžu teda slúžiť ako nástroj dodatočnej cenzúry. Článok 178 napríklad ukladá pokutu vo výške 5 000 – 10 000 EGP (cca 240 – 480 EUR) a/alebo až dva roky väzenia za „narušenie verejnej morálky“. Zákonník postihuje aj šírenie nepravdivých informácií o krajine alebo jej predstaviteľoch a tiež poškodzovanie dobrého mena krajiny, pričom imúnne voči následkom nie sú ani známe osobnosti. Potvrdil to i nedávny prípad populárnej egyptskej speváčky Šírín ‘Abdalwahháb, ktorá bola odsúdená na šesť mesiacov väzenia za „zneváženie Egypta a narúšanie verejného poriadku“ potom, čo v jednom z videí zažartovala, aby jej fanúšikovia nepili vodu z rieky Níl (BBC ‘arabí, 2018). Najväčším problémom zákonov je, že sú často naformulované veľmi vágne a obsahujú bližšie neurčené vyjadrenia ako „poškodenie národných záujmov“ (al-idrár bi-l-mašáliḥ al-qawmíja li-l-bilád), „narušenie verejného poriadku“ (takdír as-salm al-‘ámm) či „poškodzovanie verejného záujmu“ (ilḥáq aḍ-ḍarar bi-l-mašlaḥa al-‘ámma). Podobne nešpecifikovaný je vyššie spomenutý pojem „narušenie verejnej morálky“ (chádiš li-l-ḥajá’ al-‘ámm), ktorý má pre každého jednotlivca vlastný význam a poňatie pomyselnej morálnej hranice a jej prekročenia sa teda líši od jedného človeka k druhému, v závislosti od kultúry, prostredia, výchovy, vzdelania, náboženského presvedčenia, osobných názorov, skúseností a ďalších faktorov. Všetky tieto formulácie preto ponechávajú veľký priestor na individuálnu interpretáciu príslušných autorít a voľnú ruku pri ich aplikácii v praxi.

Ḥisba

V roku 1993 objavila manželka akademika a vysokoškolského profesora Našra Abú Zajda (1943 – 2010) v časopise zmienku o tom, že skupina islamistov žaluje jej manžela za šírenie kacírskych ideí a požaduje rozvod manželského páru – podľa islamského práva (šarí‘a) totiž nemôže byť vydatá za neveriaceho (Murphy 2002,

200). Abú Zajd síce nepochyboval o božskom pôvode *Koránu*, nebol však zástancom jeho doslovnej interpretácie (190). Notoricky známy prípad súdneho procesu s liberálnym náboženským mysliteľom sa na veľké prekvapenie akademickej obce i verejnosti skončil víťazstvom žalujúcej strany a Abú Zajd s manželkou boli nútení opustiť Egypt. Po vyhrážkach islamských extrémistov sa totiž obávali o svoj život, najmä po atentáte na spisovateľa a novinára Faradža Fawdu v roku 1992 či po útoku na nositeľa Nobelovej ceny za literatúru Nadžíba Maḥfúza. Na základe fatvy,⁸ ktorá ho obvinila z bezverectva, Maḥfúza v roku 1994 napadol nožom islamský extrémista, následkom čoho takmer úplne stratil schopnosť používať pravú ruku a písať (El-Enany 2007, 40 – 41). Dôvodom bol Maḥfúzov alegoricko-filozofický román *Awlád ḥaratiná* (Deti našej štvrte; vyd. na pokračovanie v novinách v r. 1959), ktorý sa stal terčom kritiky z radov náboženských obcí, pretože jeho dejová línia sa dá chápať ako mýtus o vzniku náboženstiev a jednotlivé postavy predstavujú Boha, Mojžiša, Ježiša či Muḥammada. Kniha bola v Egypte zakázaná a vyšla až po Maḥfúzovej smrti v roku 2006 (88 – 90).

Abú Zajdovo obvinenie z kacírstva bolo vznesené v rámci zákona o osobnom stave (*Qánún al-aḥwál aš-šachšija*), v ktorom sa ako v jednom z mála v Egypte stále uplatňuje *šar'á* (Agrama 2012, 76). Hoci podmienkou na zahájenie súdneho procesu je aj zainteresovanosť žalujúcej strany, v tomto prípade súd umožnil výnimku, argumentujúc islamským princípom nazývaným *ḥisba*, ktorý zaväzuje každého moslima „vyzývať k dobrému, prikazovať vhodné a zakazovať zvrhnutiahodné“ (*Korán* 3:104). Prípad Abú Zajda bol prvým svojho druhu a stal sa vzorom pre mnoho ďalších, na ktorých si niektorí islamskí právnici dokonca vybudovali svoju kariéru. Napriek istej snahe egyptskej vlády regulovať počty súdnych procesov egyptské súdy zaplavujú žaloby z bohorúhačstva: zameriavajú sa na obeť z radov intelektuálnych, spisovateľských, umeleckých, novinárskych, blogerských či televíznych osobností. Riaditeľ Arabskej siete pre informácie o ľudských právach (ANHRI) sa pre blízkovýchodnú spravodajskú platformu *Minaššát* (Platformy) vyjadril, že káhirske súdy niekedy obdržia aj dvadsať prípadov *ḥisby* za jediný deň (Sandels 2008).

Obvineniam z bohorúhačstva čelila niekoľkokrát aj spisovateľka, lekárka a feministka Nawál as-Sa'adawí (nar. 1931) za svoje diela, z ktorých mnohé sú v Egypte považované za kontroverzné, pretože sa nevyhýbajú citlivým témam ako ženská obriezka, náboženská skostnatenosť či kritika autoritatívnych režimov. V diele *Suqút al-imám* (Imámov pád, 1987) napríklad navzájom prepojila ostrú kritiku patriarchálneho systému, politickej a náboženskej represie a postavenia ženy v islamských krajinách. V tejto postmodernistickej feministickej dystópii dominuje postava Imáma, ktorá v sebe zahŕňa nielen despotickeho vládcu a náboženského vodcu, ale zároveň sa prelína so všetkými ďalšími mužskými postavami v románe, a predstavuje tak symbol mnohorakého útlaku žien zo strany mužov. Už len meno hlavnej hrdinky Bint Alláh (Božia dcéra) bolo vnímané v egyptskej kresťanskej i moslimskej náboženskej obci ako svätokrádež. Na jednej strane ide o narážku na Ježiša, Božieho syna, a na strane druhej na islamskú doktrínu, že Boh nebol splodený ani nesplodil žiadnych potomkov (*lam jalid wa lam júlad*) (*Korán* 112: 3). V roku 2004 náboženské authority al-Azharu dielo zakázali (Fayed 2017).⁹

Obžalobám, či už na základe bohorúhačstva, porušovania morálky alebo kritizovania egyptských autorít a poškodzovania dobrého mena Egypta, sa však nevyhli ani mnohé ďalšie literárne a kultúrne osobnosti. Autor prvého egyptského grafického románu s názvom *Mitrú* (Metro, 2008) Madždí aš-Šáfi‘í (nar. 1961) bol v roku 2008 obvinený z narúšania verejnej morálky, následkom čoho bolo dielo v Egypte zakázané a autor i vydavateľ museli zaplatiť pokutu vo výške 5000 egyptských libier (Sándilz 2008). Hlavným dôvodom však bolo akiste to, že román obsahuje prvky namierené proti egyptskému establišmentu a otvorene poukazuje na problémy ako chudoba a korupcia.¹⁰

Voči nositeľovi arabskej verzie Bookerovej ceny IPAF Júsofovi Zajdánovi (nar. 1958) boli v roku 2009 vznesené obvinenia z radov egyptskej koptskej cirkvi¹¹ za to, že vo svojom ocenenom románe *‘Azázíl* (Azazel,¹² 2008) znevážil kresťanskú vieru. Udalosti románu zasadeného do kresťanského obdobia egyptských dejín (5. stor.) sú vyobrazené prostredníctvom rukopisov mnícha Hypu, ktorý je rozprávačom a zároveň hlavnou postavou knihy. Niektorí predstavitelia koptskej cirkvi však tento historický román nesprávne interpretovali ako knihu o histórii (Wright 2012) a obzvlášť ich pobúrilo vykreslenie postavy svätého Cyrila (376 – 444), významného alexandrijského patriarchu, ako pyšného a ambiciózneho tyrana a náboženského fanatika. Autor sa pritom v knihe dotýka pálčivých problémov dnešnej doby súvisiacich s náboženským dogmatizmom, neznášanlivosťou a páchaním zločinov v mene viery, ktoré sa neobmedzujú len na jedno náboženstvo či denomináciu, ale pramena predovšetkým z ľudskej túžby po bohatstve a moci. Táto epocha formovania kresťanských dogiem, teologických sporov a koncilov bola tiež obdobím mocenských bojov a krviprelievania. Ako hovorí patriarcha Nestorius Hypovi počas jedného rozhovoru: „To, čo sa deje v Alexandrii, nemá nič spoločné s náboženstvom, Hypa. [...] Nemýľ sa, chlapče. Týmto ľuďom ide o moc, nie o vieru. Je to ľud svetskej krutosti, nie duchovnej lásky“ (Zajdán [2008] 2009, 184 – 185).

Obvineniam politického, náboženského či morálneho charakteru sa však nevyhli ani mnohí ďalší umelci či kultúrni predstavitelia, napríklad blogger *‘Abdalkarím ‘Ámir* (nar. 1984), televízny humorista Bášim Júsof (nar. 1974), poetka a novinárka Fátima Ná‘út (nar. 1964) alebo básnik Džalál al-Buħajrǐ.¹³ Hoci sa podobné súdne procesy končia obvykle „len“ pokutou a k zákazu diela či uväzneniu obžalovaného dochádza iba zriedka, treba poznamenať, že na postrašenie protivníka mnohokrát stačí aj hrozba súdneho procesu na základe *ħiṣby* (Murphy 2002, 103). Spochybní sa tým totiž jeho viera a morálka, poškodí sa jeho česť i reputácia, ktoré sú v tradičnej spoločnosti stále považované za jedny z najcennejších hodnôt.

LITERÁRNE DIELO ALEBO SPOVEĎ AUTORA?

Cenzúra sa v Egypte vždy vzťahovala najmä na publicistické texty, pretože práve žurnalistika pracuje s faktami, informuje o reálnych udalostiach a analyzuje ich, a teda jej schopnosť ovplyvňovať vnímanie aktuálneho politického, spoločenského a kultúrneho diania čitateľov je oveľa väčšia než pri literárnej tvorbe, ktorá je výsledkom autorskej kreativity. Oproti novinárskym textom či literatúre faktu, kde sú potenciálne nebezpečenstvá z hľadiska štátnej moci zrejme, beletria pracuje so

zobrazením reality omnoho rafinovanejším spôsobom. V roku 2015 však vyvolal veľký rozruch v egyptskej spoločnosti i vo svete súdny proces s mladým spisovateľom Aḥmadom Nádžím (nar. 1985), ktorý bol za svoj román *Istichdám al-ḥaját* (Použitie života, 2014) odsúdený na dva roky väzenia. Časť románu bola totiž publikovaná v jednom z čísel literárneho týždenníka *Achbár al-adab* (Literárne správy) a jeden z čitateľov podal na autora žalobu za „narušenie verejnej morálky“, pretože údajne pri čítaní úryvku pociťoval „búšenie srdca, mdloby a výrazne mu klesol tlak“ (Ĝunajm 2016).

Román, ktorý autor napísal v spolupráci s ilustrátorom Ajmanom az-Zarqáním, má experimentálny charakter a obsahuje okrem desiatich kapitol textu aj komiksové ilustrácie, autorove poznámky pod čiarou a satirické vsuvky o živote v Káhire a jej „živočíchoch“ alebo akési novodobé metaforické minipríbehy ukotvené v egyptskom kultúrnom prostredí. V diele sa prelínajú dve dejové línie – dystopické zobrazenie budúcnosti egyptského hlavného mesta po tom, čo ho zničila séria prírodných katastrof, a súčasnosť, ktorá je akousi nostalgickou spomienkou na časy, keď hlavný hrdina zažíval vzácné chvíle šťastia napriek tomu, že už vtedy vnímal káhirske prostredie s nechutou a pesimizmom. V šiestej kapitole knihy, ktorá čitateľa tak pobúrila, si hlavný hrdina Basám vybavuje v pamäti práve niektoré z tých krajších okamihov – stretnutia s priateľmi a milenkou. „To neznamená, že v Káhire neboli aj pekné dni. [...] Mona zdvihne fľašu a štrngne ňou o tú moju. Jej úsmev, pramene vlasov poletujúce okolo hlavy a v pozadí Káhira pri západe slnka. V takýchto zriedkavých okamihoch som sa cítil takmer šťastný“ (Nádží 2014, 139, 147).

V zmieňovanej kapitole si protagonista po noci strávenej s priateľmi v opojení alkoholu a hašiša dohodne stretnutie s jednou zo svojich milieniek, ktoré sa skončí sexuálnym aktom. Hoci Nádží opisuje situáciu pomerne vecne a úsporne, v pasáži sa nevyhol niekoľkým vulgarizmom. Podľa samotného autora išlo o zámer použiť jazyk „ulice“, akým sa bežne rozprávajú mnohí mladí medzi sebou. Snažil sa tak nadviazať na odkaz autorov ako Joyce, Kerouac alebo Ginsberg (Curnow 2017). Treba poznamenať, že napríklad sexuálne explicitné scény nie sú v súčasnej egyptskej literatúre ničím neobvyklým. Dokonca aj prekladateľ knihy do angličtiny Benjamin Koerber (2017) zastáva názor, že dielo nie je výnimočne obscénne ani vulgárne, či už v kontexte arabskej literárnej (obzvlášť ľudovej) tradície, alebo v porovnaní s inými arabskými modernými a súčasnými dielami. Spomenuté pasáže však stáli mladého spisovateľa desať mesiacov života strávených vo väzení, až kým pod tlakom medzinárodnej kampane najvyšší súd pozastavil výkon trestu a napokon rozhodol „len“ o pokute vo výške 20 000 EGP (cca 950 EUR) (Fayed 2018). Situácia je absurdná aj preto, že román bol vytlačený v Libanone a pred distribúciou na trh ho v súlade so štandardnými postupmi museli najprv schváliť egyptské štátne authority (Qualey 2015).¹⁴

Tento prípad vypovedá o mnohých skutočnostiach súvisiacich nielen s porušovaním slobody prejavu a umeleckého vyjadrenia v krajine, ale tiež o tom, ako egyptská spoločnosť vníma literatúru. Hranice literárnosti sú v jej očiach často nejasné alebo sa stierajú. Jedným z argumentov použitých proti autorovi bolo totiž obvinenie, že sexuálne scény a fajčenie hašiša, ako ich zobrazil v románe, nie sú len výtvarným jeho

fantázie, ale opierajú sa o vlastné skúsenosti, ktorými porušil egyptský zákon, a dielo teda presahuje hranice literárnosti (Koerber 2017).

„POULIČNÁ“ CENZÚRA

Ukazuje sa, že jedným z kľúčových faktorov v otázke dodatočnej cenzúry je práve spoločnosť a jej schopnosť interpretovať literatúru a chápať ju ako subjektívne zobrazenie skutočnosti. Už za čias, keď fungovala oficiálna inštitucionálna cenzúra, spisovatelia videli omnoho väčší problém v tom, ako vníma literatúru egyptská spoločnosť. Nadžíb Maḥfúz sa v rozhovore pre kultúrny týždenník *al-Muṣawwar* (Obrázkový [časopis]) vyjadril, že „pouličná cenzúra“ je horšia než tá oficiálna, pretože je menej zložitá pridržať sa predpisov, ako vyhovieť širokému spektru čitateľov naprieč celým Egyptom (Jacquemonde 2008, 61). S týmto názorom súhlasí aj súčasný egyptský autor Júsuif Rachá (nar. 1976), podľa ktorého „štátna cenzúra nie je vôbec taká efektívna ako spoločenská cenzúra. Navýznamnejšia je spoločnosť a jednotlivci“ (Ezzat – Al-Haqq – Fazulla 2014, 78). So zrušením predbežnej cenzúry v roku 1977 prestali v Egypte jestvovať jasne stanovené pravidlá, záväzné pre cenzorov i autorov, a začali sa objavovať rôzni samozvaní cenzori, ktorí si osobovali právo hodnotiť, či sú diela z politického, morálneho alebo náboženského hľadiska korektné, resp. či neprekračujú akceptovateľné hranice. Išlo pritom o osobnosti z rôznych kruhov – politických, duchovných, kultúrnych, novinárskych alebo právnych (Jacquemonde 2008, 62). Vzhľadom na už spomínanú vágnosť znenia egyptských zákonov v kombinácii s princípom *hisby* sa dá povedať, že táto situácia pretrváva dodnes.

„Pouličná“ cenzúra, ktorá vychádza zvnútra spoločnosti, však ovplyvňuje nielen to, či sa diela niektorých autorov považujú za heretické alebo amorálne, ale istým spôsobom formuje voľbu žánru, témy, jazyka a literárneho stvárnenia umeleckého diela. Jedným z dôsledkov tejto cenzúry, podobne ako aj každej inej, je autocenzúra. Rovnako ako v iných krajinách, aj v egyptskej spoločnosti je dopyt trhu a vkus čitateľského publika veľmi významným faktorom vplývajúcim na to, ktorým témam či výrazom sa v diele radšej vyhnúť.

Väčšina Egyptčanov sa omnoho viac než čítaniu venuje sledovaniu televízie a filmov. Nezanedbateľnú úlohu pri tvorbe literárneho diela preto zohráva i prípadná možnosť jeho adaptácie na film, seriál alebo aj pieseň, čo má v egyptskej filmovej, televíznej a hudobnej produkcii dlhú tradíciu. Spisovatelia tak dostávajú šancu svoju knihu jednak spropagovať a získať si širšie čitateľské publikum, jednak pre nich predstavuje významnú formu zárobku (81 – 85). Tu ale už treba rátať s oficiálnou, inštitucionalizovanou predbežnou i dodatočnou cenzúrou, s nemalými prekážkami a úskaliaami v podobe komplikovaných byrokratických procedúr (Ezzat – Al-Haqq – Fazulla 2014, 44 – 46). Potenciálne problémy s cenzúrou vplývajú už aj na samotný výber podkladového diela určeného na audiovizuálne spracovanie, čo má tiež nepriamy vplyv na využívanie autocenzúry v literatúre.

SAUDSKÁ ARÁBIA A KONZERVATIVIZMUS

Po zdrvujúcej porážke Egypta Izraelom v Šesťdňovej vojne v roku 1967 sa začali ozývať hlasy spomedzi islamských fundamentalistov označujúce tento debakel za

Boží trest a odklon od viery. Vyzývali obyvateľstvo k návratu k tradičným hodnotám a pôvodnému islamu. Neskôr, za pôsobenia prezidenta as-Sádáta sa tento príklon k náboženstvu a tradíciám ešte umocnil. As-Sádát podporoval tento silnejší náboženský trend v krajine a dokonca sa sám označoval za „veriaciho prezidenta“ (*ar-ra'īs al-mu'min*). V rámci upevnenia svojej pozície sa pokúšal nakloniť si náboženské skupiny a využiť ich v svoj prospech (Marsot [1985] 2002, 164). Do uvedeného obdobia spadajú aj počiatky vzrastajúceho vplyvu Saudskej Arábie, a to nielen vo forme zahraničného kapitálu, ale tiež propagácie ultrakonzervatívnej formy islamu – tzv. salafizmu či jeho saudskej formy, tzv. wahhábizmu¹⁵ – prostredníctvom náboženských publikácií, kaziet a neskôr aj televíznych programov (Early [1993] 2014, 336 – 340). K tomuto konzervatívne smerovaniu spoločnosti prispieva aj fakt, že pod vplyvom nezamestnanosti v krajine veľké množstvo Egypťanov odchádza do Saudskej Arábie za zárobkom. Ovplyvnení tamojšími náboženskými a kultúrnymi pomermi si po návrate so sebou okrem peňazí prinášajú aj tamojšie zvyky a chápanie islamu – Saudská Arábia je vnímaná ako kolíska islamu. Nachádza sa v nej Mekka – rodisko proroka Muḥammada a sväté pútnické miesto moslimov, preto mnohí uznávajú náboženskú autoritu jej duchovných inštitúcií a predstaviteľov (El Feki [2013] 2014, 66 – 67).

Saudská Arábia zohráva významnú rolu z hľadiska cenzúry i v celom arabskom svete. V krajine je totiž obsah knižných publikácií, tlače a médií stále regulovaný prísnu oficiálnou cenzúrou. Problém nastáva, ak má byť nejaké dielo určené na distribúciu do viacerých krajín arabského sveta naraz, pretože vtedy musí spĺňať podmienky cenzúry vo všetkých z nich, čo v niektorých prípadoch vedie k odstráneniu „problematických“ častí v knihe (Jacquemon 2008, 49). Známy je napríklad incident s egyptským románom *Aná hurra* (Som slobodná, 1954) Iḥsána ʿAbdalqudúsa (1919 – 1990) – cenzurovaná verzia z roku 1994, určená pre saudskoarabský trh, úplne zmenila charakter diela. Cenzor sa navyše nezdráhal do textu vkladať vlastné vsuvky či komentáre, takže napríklad sloboda, ktorú si hlavná hrdinka na konci románu vydobyje, je v upravenej verzii prezentovaná ako falošná (69 – 70). S islamom súvisí aj status arabčiny ako svätého jazyka *Koránu*, ktorý bol nielenže zjavený práve v arabčine, ale je v nej zapísaný aj na tzv. večnej tabuli (*lawḥ mahfúz*) na Nebesiach. Treba podotknúť, že všetci moslimovia bez ohľadu na národnosť a reč sa modlia v arabčine a napríklad aj preklady *Koránu* do iných jazykov sú považované už len za interpretácie tejto svätej knihy moslimov. Postavenie spisovnej arabčiny ako Bohom vyvoleného jazyka sa nepochybne premieta aj do väčšej čitateľskej citlivosti na jazyk a obsah textu, ktorý je v ňom písaný.

DOSLOVNOSŤ A LITERÁRNOSŤ

Okrem náboženskej konzervativizácie spoločnosti je významným faktorom vplyvajúcim na pochopenie literárneho textu a rozlišovanie medzi literatúrou faktu a beletriou vzdelanostná úroveň spoločnosti. Nacionalistický režim Džamála ʿAbdannášira uzákonil v Egypte právo na bezplatné vzdelanie pre všetkých, čo viedlo k nárastu gramotnosti v krajine a tiež k vyššej čítanosti tlače a kníh. Dostupnosť textov sa rozšírila zo vzdelanej a majetnej vyššej vrstvy spoločnosti aj na strednú a niž-

šiu vrstvu. Z pohľadu intelektuálnych a kultúrnych elít bolo teda nevyhnutné chrániť širokú verejnosť pred potenciálnymi zhubnými vplyvmi, ktoré by na ňu mohla mať literatúra zobrazujúca uvoľnené mravy alebo vymykajúca sa „dobrému vkusu“ (Moore 2015, 5). Toto elitárstvo, ako uvádza Richard Jacquemond, kládlo na plecía intelektuálov a spisovateľov zodpovednosť za „výchovu“ čitateľov v súlade so vžitou predstavou spisovateľa ako „svedomia národa“, ktorého úlohou je zároveň zošľachťovať vkus ľudu (2008, 39).

Ťažkosti s interpretáciou literárnych textov a vnímaním kategórie literárnosti môžu tiež poukazovať na problémy vo vzdelávacej sfére. Po zavedení bezplatného štúdia v Egypte (v r. 1923 základné, v r. 1962 aj vyššie a univerzitné vzdelanie) sa kládol dôraz najmä na vytvorenie dostatočných kapacít pre občanov túžiacich po vzdelaní. Budovali sa nové školy, systém výučby i jeho kvalita, ako aj ďalšie pedagogické vzdelávanie však zostávali druhoradé (Afridi – Berrwin 2017, 59 – 76). Odbor školstva bol dlhodobo podfinancovaný a učiteľské platy tragicky nízke. Ak si k tomu prirátame preplnené triedy, nekvalitné, ideologicky zaťažené učebnice (Jacquemond 2008, 50) a nedostatok pomôcok, dostaneme aspoň približný obraz o kritickom stave vzdelávania v krajine. Veľkým problémom je tiež nízka čítanosť kníh, obzvlášť beletrie. Knihy predsa otvárajú čitateľom nové obzory, ponúkajú im nové pohľady na realitu, a tak menia ich vnímanie okolitého sveta. Zároveň ich nútia zamýšľať sa nad prečítaným textom a nachádzať v ňom aj iné než len doslovné významy, čím vlastne cibria kritické myslenie a interpretačné schopnosti.

Koncom 90. rokov došlo v Egypte k niekoľkým incidentom v akademickej sfére, ktoré vypovedajú o istej miere doslovného chápania odborných textov i diel krásnej literatúry. Išlo o životopis proroka Muḥammada od Maxima Rodinsona. Na základe novinového článku obviňujúceho autora zo zhanobenia islamskej viery bol text stiahnutý z obehu na Americkej univerzite v Káhire (Mehrez 2008, 230). Len niekoľko mesiacov nato sa na tej istej univerzite odohral druhý prípad, tentoraz bolo terčom autobiografické dielo marockého autora Muḥammada Šukrího (1935 – 2003) *al-Chubz al-ḥáfí* ([1982] 2006; *Nahý chlieb*, 2017), nachádzajúce sa v zozname odporúčaných kníh k predmetu, ktorý prednášala uznávaná odborníčka na arabskú literatúru Sámija Muḥriz. Iniciatíva na stiahnutie diela z učebných osnov prišla zo strany rodičov niektorých študentov – dielo nazvali „pornografickým“, pretože údajne obsahovalo toľko obscénnosti, že by mohlo „skaziť celú generáciu“ (248).

Hoci nemožno poprieť, že dielo je naozaj pretkané sexuálnymi zážitkami rozprávača a mnoho opisov je hrubých a miestami vulgárnych, ani zďaleka ho nemožno označiť za pornografiu. Práve naopak, ide o výnimočné svedectvo človeka, ktorý prežil detstvo i mladosť na ulici, v mimoriadne biednych a drsných podmienkach a na jeho správaní a osude zanechalo stopu nielen brutálne zaobchádzanie zo strany otca či ťažké podmienky a hlad, ktorý ho neustále sužuje, ale aj nespravodlivosť, prejavujúca sa okrem iného v nerovnom rozdelení majetku medzi bohatých a chudobných. „Prečo my opúšťame Ríf, kým iní zostávajú vo svojich domovoch? Ako to, že otca zavreli, mama predáva zeleninu a mňa tu nechala samotného o hlade, zatiaľ čo títo tu si pekne sedia doma? Prečo aj my nemáme to, čo ostatní?“ (Šukrí [1982] 2006, 21; prel. K. B.). Autor, rozprávač, navyše sám seba vykresľuje ako antihrdinu, prevažne

pasívneho, zmietaného vášňami a nerestami, neschopného premôcť seba samého alebo vlastný osud. Sám seba nešetří ani neospravedlňuje svoje konanie. „Môj brat sa stal anjelom. A ja? Zo mňa bude bezpochyby diabol. Keď zomrie dieťa, zmení sa na anjela, ale z dospelých sa stanú démoni. A moja šanca stať sa anjelom je už nenávratne preč“ (228). Až v úplnom závere prejaví odhodlanie zmeniť svoj život, vymaniť sa z negramotnosti a naučiť sa čítať a písať.

V obidvoch prípadoch bola argumentácia zo strany kritikov diel založená výlučne na vybraných pasážach vytrhnutých z kontextu, bez ohľadu na jeho pochopenie ako celku alebo bez akéhokoľvek pokusu o analýzu diela (Mehrez 2008, 230 – 248). Táto miera doslovnosti v chápaní oboch kníh poukazuje nielen na konzervatívnosť čitateľskej obce, ale tiež na fakt, že literárnosť je v očiach mnohých Egypťanov kategóriou, ktorú vnímajú často veľmi okrajovo a skreslene.

VPLYV TELEVÍZNEJ A FILMOVEJ CENZÚRY

Určitý súvis s chápaním literatúry a literárnosti môže mať aj spomínaná filmová a televízna cenzúra. Až 95 % Arabov (a Egypťanov)¹⁶ pozerá televíziu, avšak čítanie kníh sa v mnohých rodinách obmedzuje často len na školské učebnice.¹⁷ Filmová a televízna cenzúra teda ovplyvňujú vkus väčšiny obyvateľstva a zvyšujú jeho senzitivitu voči zobrazovaniu určitých špecifických tém. Okrem už zmienenej politiky a náboženských záležitostí je to, samozrejme, hlavne sex (a obzvlášť prostitúcia a homosexualita), ale aj užívanie alkoholu a drog. Egypťský zákon z roku 1976 dokonca zakazuje „vykresľovať spoločenské problémy ako bezvýchodiskové, rozrušovať myseľ alebo rozdeľovať náboženstvá, vrstvy a [narúšať] národnú jednotu“ (Shafik [1998] 2003, 34).

Obavy cenzúry (a štátu) z toho, že sa spoločnosť vymkne spod kontroly, zrejme vyplývajú na jednej strane z uvedomovania si vplyvu médií na myslenie a konanie ľudí a na druhej strane z presvedčenia, že publikum bude mať tendenciu napodobňovať všetko, čo uvidí. Podľa Sigmunda Freuda je porušovanie tabu v spoločnosti skutočne nákazlivé, každý narušiteľ totiž prostredníctvom svojho konania navádza iných, aby nasledovali jeho príklad ([1950] 2001, 38). V tomto prípade však egyptské autority zjavne nepočítajú so schopnosťou vlastného úsudku a rozhodovania. Diváci, ktorí si zvykli na to, že film či televízia negatívne alebo tabuizované aspekty bežného života zatláčajú do úzadia, potom tieto návyky a očakávania prenášajú aj na literárne texty. Výsledkom následnej konfrontácie s kontroverznými témami v literatúre je pochopiteľne šok a zdesenie. Podobne ako sa rodičia študentov v prípade knihy *al-Chubz al-ḥáfí* dovolávajú „spravodlivosti“ v presvedčení, že ide o zakázané dielo a niekto jeho vydaním, distribúciou či vyučovaním vlastne porušil zákon (Mehrez 2008, 257). Navykli si totiž ponechať rozhodovanie o tom, čo je pre nich dobré a vhodné, na štátne a náboženské inštitúcie, vďaka čomu „postupne prestali byť ochotní prijímať myšlienky, hodnoty a zobrazenia mimo rámca uchovávaných a akceptovaných noriem, na ktoré boli tak dlho zvyknutí“ (Mansour 2012, 11). Jedným z efektov podobnej cenzúry je tiež utlmenie samostatného uvažovania a kritického myslenia. Jednotlivec môže mať v konečnom dôsledku problém interpretovať nielen zložitejšie literárne dielo alebo film, ale tiež v bežnom živote

oddeliť v prijímanom texte z kontextu napríklad aj pravdu od lži alebo realitu od propagandy.

Samozrejme, problémy s interpretáciou literárnych textov a vnímaním znakov literárnosti sa netýkajú výhradne Egypta a príklady zmienené vyššie by sa nepochybne našli aj v ďalších krajinách. Napríklad vo Veľkej Británii bol zákon, ktorým sa literárne diela vyčlenili z kategórie obscénných publikácií na základe ich umeleckej hodnoty, prijatý až v roku 1959 a len o rok neskôr sa odohral súdny proces s vydavateľom necenzurovaného vydania románu *Milenec Lady Chatterleyovej*. Podobne ako v prípade Nádžího totiž dielo údajne podnecovalo čitateľov k amorálnosti a obsahovalo pri opise milostných aktov vulgarizmy. Vždy sa totiž nájde niekto, koho môže dielo znechutiť, uraziť alebo pobúriť. K výsadám umenia však patrí vyvolanie celej škály pocitov, nielen tých príjemných a pozitívnych. Ako poznamenal Edward Said: „Nesmieme zabúdať, že umenie nie je náboženstvom, román nie je filozofiou a poézia neprináša vzory dobrého (či zlého) správania. Umenie je nanajvýš interpretáciou alebo, ako povedal Aristoteles, len napodobením reality, nie realitou samotnou“ (1999).

Práve preto zohráva kľúčovú úlohu postoj štátnych autorít alebo akademickej obce a ich spôsoby riešenia podobných situácií, keď sa umelecká či akademická tvorba, ktoré majú byť podľa egyptskej ústavy slobodné, zneužívajú proti jej autorom. Ak totiž kompetentné autority nepodniknú opatrenia proti súdnym procesom so spisovateľmi či akademikmi a nezamedzia nejednoznačnej interpretácii zákonov, dávajú tým do rúk širokej verejnosti, vrátane extrémistov a neprajníkov, zbraň v podobe zákonov použiteľných proti intelektuálom a kultúrnym činiteľom, a zároveň tak samy udávajú vzor správania a utvrdzujú ľudí v takomto konaní. Podľa nemeckého psychoanalytika Wilhelma Reicha je jedným z prostriedkov udržania patriarchálneho usporiadania spoločnosti a tiež autoritatívnych režimov sexuálny útlak obyvateľstva. Jeho cieľom je totiž „vyformovať jednotlivca, ktorý sa prispôsobí autoritatívnemu poriadku a podvolí sa, bez ohľadu na utrpenie a potupu“ (1946, 25). Keďže sex je jednou z troch hlavných oblastí, ktoré sa v egyptskej spoločnosti cenzurujú, môžeme dodať, že cenzúra v tomto prípade nepochybne predstavuje jeden z nástrojov tohto útlaku. Novinárka Shereen El Feki vidí jasnú paralelu medzi uvedenou teóriou a súčasným stavom v Egypte ([2013] 2014, 22 – 24) a podobného názoru je tiež spisovateľ Aḥmad Nádží, podľa ktorého sú „egyptské morálne zásady úzko späté s mocenskými štruktúrami v krajine“ (Ford 2017).

PARADOXY CENZÚRY

Hoci je cenzúra predovšetkým prostriedkom na potlačenie nežiaducich, nebezpečných alebo urážlivých foriem prejavu, jedným z jej vedľajších efektov je paradoxne vytváranie nových významov (Moore 2015, 1 – 2). Tento dvojaký efekt je obzvlášť viditeľný v literatúre, keď cenzúra núti autorky a autorov preskúmať limity vlastnej kreativity a posúvať hranice literárneho vyjadrenia. Výsledkom je často príklon k jazykovej a štylistickej inovácii, novým formám literárneho zobrazenia, polyfónii a významovej nejednoznačnosti diela. V arabskej literatúre sa cenzúra pričínila o ústup (sociálneho) realizmu, ktorý dominoval v Egypte v polovici 20. storočia

a jeho vyvrcholením bol generačný román Nadžíba Maḥfúza *at-Tulátíja* (Trilógia, nap. 1945 – 1952, vyd. 1956 – 1957). Okrem uniformizácie verejného diskurzu, ktorú priniesol autoritatívny režim Džamála ʿAbdannáṣira, majú túto zmenu na svedomí, samozrejme, aj ďalšie faktory – hlavne zdrvivúca porážka v Šesťdňovej vojne. Avšak cenzúra mala na literárny vývoj a odklon od realizmu nezanedbateľný vplyv (DiMeo 2016, 56 – 57, 81). Keďže pre mnohých autorov predstavovala literárna tvorba akúsi náhradu politického aktivizmu (Jacquemon 2008, 36), literárny realizmus prestal byť vhodným prostriedkom na vyjadrenie kritického pohľadu na politické a spoločenské pomery v krajine.

Avantgarda 60. a 70. rokov vniesla do literatúry modernistické literárne techniky, alegóriu, symbolizmus, surrealizmus, impresionizmus a dokonca absurdné prvky. Autori ako Idwár al-Charrát (1926 – 2015), Baháʿ Táhír (nar. 1935), Sunʿalláh Ibráhím (nar. 1937) či Džamál al-Ĝíťání (1945 – 2015)¹⁸ úspešne bojovali proti cenzúre dielami kritizujúcimi spoločenskú a politickú realitu Egypta prostredníctvom historickej fikcie, mysticizmu, intertextuality, mytologických prvkov či kafkovského videnia sveta. Každý nový režim priniesol vlastné špecifiká kultúrnej regulácie a spisovatelia museli držať krok s meniacimi sa pravidlami hry. V priebehu posledného desaťročia sa oblube tešia predovšetkým dystópia, fantasy a sci-fi, ktoré umožňujú autorom ako Basma ʿAbdalʿazíz (nar. 1976), Aḥmad Chálid Tawfíq (1962 – 2018) či Muḥammad Rabíʿ (nar. 1978) zobrazit' súčasný stav v krajine prostredníctvom vykreslenia pochmúrnej hypotetickej budúcnosti.

Treba podotknúť, že nie všetci spisovatelia hľadajú na súčasnú situáciu týkajúcu sa cenzúry s pesimizmom. Spisovateľ Idwár al-Charrát zastával názor, že pokiaľ v literatúre nejestvuje inštitucionálna cenzúra, potenciálne problémy sa v diele dajú obísť napríklad vyhýbaním sa explicitnému zobrazeniu tabuizovaných tém (Al-Kharrat – Obank 1999, 33). Ďalší z autorov egyptskej avantgardy, Sunʿalláh Ibráhím, ktorý prostredníctvom svojich diel posúval hranice literárnej cenzúry, vidí neschopnosť zobrazit' realitu priamo a bez okolkov ako nedostatok, ktorý literatúru zbytočne ochudobňuje (Ibrahim – Gómez-Rivas 2012, 44). Podľa súčasného spisovateľa a novinára Júsufa Rachá sa literatúra v posledných rokoch stáva omnoho priamejšou a odvážnejšou. Napríklad dielo Aḥmada Nádžího podľa neho nevyvolalo kontroverzné reakcie z toho dôvodu, že v ňom zobrazil sex, ale preto, že bol úryvok uverejnený v štátnom periodiku, pri vydávaní ktorého platia prísnejšie pravidlá než v literárnych dielach (Rakha – Schanda 2016). Na druhej strane, diela považované za kontroverzné či zakázané paradoxne omnoho viac priťahujú čitateľskú pozornosť. Nájdu sa teda aj takí autori, ktorí túto skutočnosť využívajú na zvýšenie predaja svojich kníh. Podľa Trevora Mostyna sú dokonca známe prípady, keď samotní autori podobné tvrdenia zveľičujú, alebo dokonca sami vytvárajú a rozširujú ako istú formu reklamy (2002, 152).

O takomto parodoxe svedčí aj prípad kompletného vydania zbierky ľudových rozprávání *Alf lajla wa lajla* (*Tisíc a jedna noc*),¹⁹ editovanej známym egyptským spisovateľom Džamálom al-Ĝíťáním – skupina konzervatívnych islamských právnikov sa ju v roku 2010 pokúsila zakázať. Táto zbierka príbehov, ktorá sa v arabskom prostredí formovala a vyvíjala takmer tisíc rokov, totiž podobne ako mnohé iné diela ľudovej

literatúry obsahuje aj erotické prvky a miestami hrubý jazyk,²⁰ z uvedených dôvodov je napríklad v Saudskej Arábii zakázaná.²¹ Podľa slov samotného spisovateľa sa však táto kontroverzná aféra z hľadiska čítanosti knihy minula účinkom – za niekoľko mesiacov sa totiž predalo viac než 10 000 výtlačkov vydania (Qualey 2010).

Jednou z protichodných vlastností cenzúry je jej schopnosť podnecovať jazykový prejav, hoci sa mu snaží zabrániť (Butler 1997, 129 – 130). Clara Tuite sa nazdáva, že práve súdne procesy týkajúce sa cenzúry zohrali kľúčovú úlohu pri formovaní moderného konceptu literatúry, pretože v rámci obhajoby literárneho diela dochádza zároveň k vytyčovaniu hraníc medzi doslovným a preneseným významom textu a definícii literárnosti textu (2015, 44). Hoci, ako sa ukazuje, Egypt má v tomto ohľade pred sebou ešte dlhú cestu. Pozitívom súdnych procesov s autormi ako Aḥmad Nádží bolo, že vyvolali v spoločnosti i v médiách debatu nielen o slobode tvoriť, ale tiež o význame a funkcii literatúry, na ktorú by za iných okolností pravdepodobne nebol priestor. Ak bolo cieľom obžaloby a súdneho verdiktu spisovateľa umlčať, stal sa pravý opak. Súdny proces vyvolal veľký záujem o dielo i osud autora na medzinárodnej úrovni a okrem toho, že bola kniha v roku 2017 preložená aj do angličtiny, autor získal ocenenie PEN/Barbey Freedom to Write Award. On sám sa vyjadril, že napriek negatívnej skúsenosti celá záležitosť len utužila jeho zámer naďalej tvoriť (Curnow 2017).

Vzťah medzi literatúrou a cenzúrou bol odjakživa dynamický. Navzájom sa ovplyvňovali a formovali a zakaždým, keď cenzúra vytýčila hranice literárnej tvorbe, literatúra reagovala zvýšenou mierou kreativity a prichádzala stále s novými spôsobmi, ako sa jej vyhnúť. Na druhej strane, tak ako cenzúra svojím pôsobením prispela k definovaniu literárnosti a vyčleneniu literatúry spomedzi ostatných foriem prejavu, aj literatúra neustálym posúvaním hraníc cenzúry utvárala jej podobu a vplývala na fungovanie a nepretržité pretváranie jej mechanizmov. V Egypte prešla cenzúra rôznymi vývojovými štádiami, od inštitucionálnej predbežnej cenzúry až po súčasný stav, keď sa pomerne náhodne uplatňuje prostredníctvom egyptských zákonov a náboženských noriem dodatočná cenzúra. Významnú úlohu pritom zohráva spoločnosť a jej estetické preferencie, morálne i náboženské hodnoty. Televízna a filmová cenzúra, ktoré sú v krajine stále inštitucionalizované, prostredníctvom svojho filtrovaného diskurzu ovplyvňujú celkový vkus spoločnosti, ktorý sa potom premieta aj do literárnej sféry. Je to akýsi začarovaný kruh, z ktorého je ťažké sa vymaniť. Napriek všetkému, mnohým súčasným egyptským spisovateľom ako Aḥmad Nádží, Júsuf Rachá alebo Ná'il aṭ-Ṭúchí (nar. 1978) nechýba odvaha a odhodlanie vo svojich dielach vybočovať z rámca zaužívaných spoločenských noriem a darí sa im posúvať hranice literárneho vyjadrenia, čím nielen formujú čitateľské publikum, ale tiež pohýňajú spoločnosť o krok vpred k slobode prejavu a umeleckého vyjadrenia.

POZNÁMKY

¹ Štúdia pracuje s vedeckým prepisom mena z arabčiny – Muḥammad namiesto v slovenčine zaužívaného, no nepresného Mohamed.

- ² Univerzita, ktorá vznikla pri rovnomennej mešite v Káhire, najstaršia egyptská univerzita založená koncom 10. storočia, najvýznamnejšie centrum islamského vzdelávania vo svete.
- ³ Podľa niektorých zdrojov siaha história cenzúry v Egypte až do starovekých dejín (pozri napr. Sibal [2001] 2015).
- ⁴ Názov často uvádzaný v latinke aj ako Dar Merit.
- ⁵ V roku 2017 evidovalo Amnesty International blokovanie celkovo 48 egyptských spravodajských portálov (2017).
- ⁶ Tzv. nebeské náboženstvá (*al-adján as-samáwíja*), nazývané aj „abrahámovské“, spájané s postavou praotca Abraháma – islam, kresťanstvo a judaizmus, sa vyznačujú vierou v jedného (a toho istého) Boha. V trestnom zákonníku ide o článok 98.
- ⁷ Zákonník je pôvodne z roku 1937, štúdia však pracuje s najnovšou verziou vrátane zmien a úprav z roku 2018; arabský text zákonníka je dostupný online na stránke <https://manshurat.org/node/14677>.
- ⁸ Fatva (v ar. *fatwá*) – dobroznanie nábožensko-právneho charakteru, ktoré vydáva islamská autorita *mufťí*.
- ⁹ Egyptský al-Azhar pôsobí ako náboženský cenzor kníh súvisiacich s islamom – obvykle však nejde o beletriu, ale náboženskú literatúru a literatúru faktu.
- ¹⁰ Dielo bolo opätovne vydané v arabčine (v Libanone) v roku 2012.
- ¹¹ Tzv. koptská pravoslávna cirkev, kresťanská cirkev, ktorá sa oddelila od byzantskej cirkvi po Chalcedónskom koncile v r. 451. Na jej čele je tzv. alexandrijský pápež, v súčasnosti Tawadros (Theodoros) II.
- ¹² Zlý duch, niekedy označovaný za padlého anjela, inokedy stotožňovaný so Satanom.
- ¹³ Al-Buħarí bol odsúdený na tri roky väzenia za napísanie zbierky *Chajr niswán al-‘Arđ* (Najlepšie ženy na Zemi), v ktorej údajne znevážil egyptských štátnych predstaviteľov a armádu. Zbierka podľa slov autora zatiaľ nestihla vyjsť knižne. Jedna z jeho básní, „Balaha“ (Datľa), však bola zhudobnená egyptským spevákom žijúcim vo Švédsku, Rámím ‘Išámom (Middle East Eye, 2018).
- ¹⁴ Na rozdiel od kníh a časopisov vydaných v Egypte dovezené tlačoviny prechádzajú kontrolou a musia byť schválené cenzorom.
- ¹⁵ Tieto islamské prúdy presadzujú návrat ku koreňom islamu, doslovnú interpretáciu náboženských textov a zavedenie islamského práva *šar‘e*.
- ¹⁶ Podľa prieskumu realizovaného na Northwestern University in Qatar v roku 2016.
- ¹⁷ Podľa prieskumu z roku 2010 ide až o 88 % egyptských rodín (Saleh 2010). Novšie prieskumy nemáme k dispozícii, zdroje však uvádzajú, že v poslednom čase čítanosť kníh v Egypte stúpla.
- ¹⁸ Al-Gítáního diela *Zajní Barakát a Pyramídové texty* boli (v r. 2009 a 2010) preložené aj do slovenčiny, obe preložil Marek Briška.
- ¹⁹ Zbierka (8 zväzkov) vyšla v slovenčine v rokoch 2010 – 2011 v úplnej neskrátenej a necenzurovanej verzii pod názvom *Tisíc a jedna noc*.
- ²⁰ Pre viac informácií o téme pozri napríklad Ghanim (2018).
- ²¹ Pre viac informácií o zbierke pozri napríklad Kobzošová (2011).

LITERATÚRA

- Afridi, Momina – Amal Berrwin. 2017. „Tracing Egyptian Education Policy in Changing Eras and Regimes: From 1954 to 2011.“ In *The Power of Resistance: Culture, Ideology and Social Reproduction in Global Contexts*, ed. Rowhea M. Elmesky – Carol Camp Yeakey – Olivia Marucci, 59 – 76. Bingley: Emerald Publishing.
- Agrama, Hussein Ali. 2012. *Questioning Secularism*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Al-Kharrat, Edwar – Margaret Obank. 1999. „Interview.“ *Banipal* 6: 31 – 33.
- Alá al-Aswání. 2010. *Jakubianov dom*. Prel. Emanuel Beška. Bratislava: Slovart.
- Alrawi, Karim. (2001) 2015. „Egypt: 1798.“ In *Censorship: A World Encyclopedia*, ed. Derek Jones, 722 – 728. Abingdon – New York: Routledge.

- Amnesty International. 2017. „Dozens of news sites blocked as Egypt ramps up digital censorship.“ 13. jún. Dostupné na: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/06/dozens-of-news-sites-blocked-as-egypt-ramps-up-digital-censorship/> [cit. 9. 7. 2018].
- Bayeh, Jumana. 2015. „Egypt’s Facebook revolution: Arab Diaspora, Literature and Censorship in the Homeland.“ In *Censorship and the Limits of the Literary*, ed. Nicole Moore, 220 – 231. London – New York – New Delhi – Sydney: Bloomsbury.
- BBC ‘arabí. 2018. „Al-ḥabs 6 ašhur li-l-muṭriba al-miṣrija Šírín fi qaḍijat al-bilḥársijá.“ 26. február. Dostupné na: <http://www.bbc.com/arabic/middleeast-43216686> [cit. 7. 7. 2018].
- Butler, Judith. 1997. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. London – New York: Routledge.
- Curnow, Walt. 2017. „Ahmed Naji: ‘Prison made me believe in literature more.’“ *The Guardian*, 16. február. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/books/2017/feb/16/ahmed-naji-prison-made-me-believe-in-literature-more> [cit. 20. 7. 2018].
- Dár Mírít. ‘*An Dár Mírít*. Dostupné na: <https://www.darmerit.com/%D8%B9%D9%86-%D8%AF%D8%A7%D8%B1-%D9%85%D9%8A%D8%B1%D9%8A%D8%AA/> [cit. 6. 7. 2018].
- DiMeo, David F. 2016. *Committed to Disillusion*. Cairo – New York: The American University in Cairo Press.
- „Dustúr Džumhúrijat Mišr al-‘arabíja 2014“ (Ústava Egyptskej arabskej republiky 2014). *Al-Haj’a al-‘amma li-l-isti‘lámát*. Dostupné na: <http://www.sis.gov.eg/Newvr/consttt%202014.pdf> [cit. 7. 7. 2018].
- Early, Evelyn A. (1993) 2014. „Tele Preachers and Talk Shows: Egyptian Religious Discourse.“ In *Everyday Life in the Muslim Middle East*, ed. Donna Lee Bowen – Evelyn A. Early – Becky Schulthies, 331 – 350. Bloomington: Indiana University Press.
- El-Enany, Rasheed. 2007. *Naguib Mahfouz: His Life and Times*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- El Feki, Shereen. (2013) 2014. *Sex and the Citadel: Intimate Life in a Changing Arab World*. London: Chatto & Windus. Reprint, London: Vintage.
- Ezzat, Ahmed – Sally Al-Haq – Hossam Fazulla. 2014. „Censors of Creativity: A Study of censorship of artistic expressions in Egypt.“ *AFTE and Freemuse*. Dostupné na: <https://aftegypt.org/wp-content/uploads/2014/04/Censors-of-creativity-English.pdf> [cit. 7. 7. 2018].
- Fahmy, Ziad. 2011. *Ordinary Egyptians: Creating the Modern Nation through Popular Culture*. Stanford: Stanford University Press.
- Fayed, Hanan. 2018. „Novelist Ahmed Naji fined LE 20K over sexually loaded chapter.“ *Egypt Today*, 24. apríl. Dostupné na: <https://www.egypttoday.com/Article/1/48561/Novelist-Ahmed-Naji-fined-LE-20K-over-sexually-loaded-chapter> [cit. 15. 7. 2018].
- Fayed, Ismail. 2017. „Literary Gems: Nawal Saadawi’s *The Fall of the Imam*.“ *Mada Masr*, 8. marec. Dostupné na: <https://www.madamasr.com/en/2017/03/08/feature/culture/literary-gems-nawal-saadawis-the-fall-of-the-imam/> [cit. 15. 7. 2018].
- Ford, Mary Catherine. 2017. „In *Using Life*, Ahmed Naji Imagined a Riveting Ride across a Dystopian Cairo, Then He Was Arrested.“ *Words without Borders* (Book Reviews), december. Dostupné na: <https://www.wordswithoutborders.org/book-review/in-using-life-ahmed-naji-imagined-a-riveting-ride-across-a-dystopian-cairo> [cit. 15. 7. 2018].
- Freud, Sigmund. (1950) 2001. *Totem and Taboo*. Prel. James Strachey. London – New York: Routledge.
- Ghanim, David. 2018. *The Sexual World of the Thousand and One Nights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ġunajm, Riḍá. 2016. „Aḥmad Nádží... ‘waqf al-ḥukm’ ba‘da 10 ašhur fi ‘Ṭura’ (fidijú).“ *Al-Mašrí al-jawm*, 18. december. Dostupné na: <http://www.almasryalyoum.com/news/details/1059026> [cit. 9. 7. 2018].
- Ibrahim, Sonallah – Camilo Gómez-Rivas. 2012. „Calling Things What They Are.“ (Interview) *Banipal* 43: 38 – 50.
- ‘Izzaddín, Manšúra – Pauls Toutonghi. 2011. „The Rumpus interview with Mansoura Ez Eldin.“ *The Rumpus*, 12. júl. Dostupné na: <http://therumpus.net/2011/07/the-rumpus-interview-with-mansoura-ez-eldin/> [cit. 6. 7. 2018].
- Jacquemond, Richard. 2008. *Conscience of the Nation: Writers, State and Society in Modern Egypt*. Prel. David Tresilian. Cairo – New York: The American University in Cairo Press.

- Koerber, Benjamin. 2017. „Translator’s Note.“ In *Using Life*, Ahmed Naji, ilustr. Ayman Al Zorkany, prel. Benjamin Koerber. Washington, D. C.: Center for Middle Eastern Studies, The University of Texas at Austin. Mobi ebook.
- Korán. (1972) 2000. Prel. Ivan Hrbek. Praha: Odeon. Reprint, Praha: Academia.
- Kobzošová, Katarína. 2011. „Tisíc a jedna noc v premenách času.“ *Nový Orient* 4: 51 – 54.
- Mada Masr. 2017. „Police raid Merit Publishing House, detain volunteer.“ *Mada Masr*, 19. november. Dostupné na: <https://www.madamasr.com/en/2017/11/19/news/u/police-raid-merit-publishing-house-detain-volunteer/> [cit. 9. 7. 2018].
- Mansour, Dina. 2012. „Egyptian Film Censorship: Safeguarding Society, Upholding Taboos.“ In *Alpha-ville: Journal of Film and Screen Media*, 4: 1 – 15.
- Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid. (1985) 2002. *A Short History of Modern Egypt*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town: Cambridge University Press.
- Mehrez, Samia. 2008. *Egypt’s Culture Wars*. Abingdon – New York: Routledge.
- Middle East Eye. 2018. „Egyptian poet gets three years in prison for allegedly insulting soldiers.“ 31. júl. Dostupné na: <http://www.middleeasteye.net/news/egyptian-poet-galal-behairy-sentenced-three-years-egyptian-soldiers-finest-women-544314951> [cit. 31. 7. 2018].
- Moore, Nicole. 2015. „Introduction.“ In *Censorship and the Limits of the Literary*, ed. Nicole Moore, 1 – 10. London – New York – New Delhi – Sydney: Bloomsbury.
- Mostyn, Trevor. 2002. *Censorship in Islamic Societies*. London: Saqi Books.
- Murphy, Caryle. 2002. *Passion for Islam*. New York: Scribner.
- Nádzí, Aḥmad – Ajman az-Zarqání. 2014. *Istichdám aj-ḥaját*. Bajrút – al-Qáhira – Túnus: Dár at-tanwír. Northwestern University in Qatar. 2016. „Media Use In The Middle East Research: Television.“ Dostupné na: <http://www.mideastmedia.org/survey/2016/chapter/television/> [cit. 16. 7. 2018].
- „Qánún al-‘uqúbát raqm 58 li-sana 1937“ (Trestný zákon č. 58 z roku 1937). 2018. *Manšúráť qánúni: aršíf raqmí*. Dostupné na: <https://manshurat.org/node/14677> [cit. 6. 7. 2018].
- Qualey, Marcia Lynx. 2010. „Gamal al-Ghitani on the 1001 Nights and the Egyptian Cultural Scene.“ *ArabLit*, 14. jún. Dostupné na: <https://arablit.org/2010/06/14/gamal-al-ghitani-on-the-1001-nights-and-the-egyptian-cultural-scene/> [cit. 7. 10. 2018].
- Qualey, Marcia Lynx. 2015. „Yes, Ahmed Naji is a Novelist.“ *Al Jazeera (Arts&Culture)*, 11. november. Dostupné na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/11/ahmed-naji-novelist-151108061935691.html> [cit. 21. 7. 2018].
- Rakha, Youssef – Susanne Schanda. 2016. „Taken together, these things would make up home...“ (Interview). *Qantara.de*, 17. august. Dostupné na: <https://en.qantara.de/content/interview-with-the-egyptian-author-youssef-rakha-taken-together-these-things-would-make-up> [cit. 7. 10. 2018].
- Reich, Wilhelm. 1946. *The Mass Psychology of Fascism*. Prel. Theodore P. Wolfe. New York: Orgone Institute Press.
- Said, Edward. 1999. „Literature and Literalism.“ *Al-Ahram Weekly*, 28. január. Dostupné na: <https://bibliospa.org/wp-content/uploads/2014/05/36br2.pdf> [cit. 7. 7. 2018].
- Saleh, Amira. 2010. „IDSC: 88% of Egyptian families uninterested in reading.“ *Egypt Independent*. Dostupné na: <http://www.egyptindependent.com/idsc-88-egyptian-families-uninterested-reading/> [cit. 16. 7. 2018].
- Sandels, Alexandra. 2008. „The curse of the Hesba lawsuits.“ *Menassat*, 18. august. Dostupné na: <http://www.menassat.com/?q=en/news-articles/4446-curse-hesba-lawsuits> [cit. 6. 7. 2018].
- Sándilz, Aliksandrá. 2008. „Mišr: ‘Mitrú’ wa šurṭat al-ádáb.“ *Minaššát*, 22. apríl. Dostupné na: <http://www.menassat.com/?q=ar/news-articles/3544-> [cit. 31. 7. 2018].
- Shafik, Viola. (1998) 2003. *Arab Cinema: History and Cultural Identity*. Cairo – New York: The American University in Cairo Press.
- Sibal, J. H. (2001) 2015. „Ancient Egypt.“ In *Censorship: A World Encyclopedia*, ed. Derek Jones, 717 – 720. Abingdon – New York: Routledge.
- Šukrí, Muḥammad. (1982) 2006. *Al-Chubz al-ḥáfí*. Bajrút: Dár as-Sáqí.
- Šukri, Mohamed. 2017. *Nahý chlieb*. Prel. Marek Brieška. Bratislava: OZ BRaK.
- Tisíc a jedna noc*. 2010 – 2011. 8 zväzkov. Prel. Ján Pauliny. Bratislava: Ikar.
- Tuite, Clara. 2015. „Not Guilty: Negative Capability and Trials of William Hone.“ In *Censorship and*

the Limits of the Literary, ed. Nicole Moore, 33 – 48. London – New York – New Delhi – Sydney: Bloomsbury.
Wright, Jonathan. 2012. „A Note on the Text.“ In *Azazel*, Youssef Ziedan, prel. Jonathan Wright. London: Atlantic Books. Mobi Ebook.
Zajdán, Júsuť. (2008) 2009. *‘Azázíl*. Al-Qáhira: Dár aš-šurúq.

Contemporary forms of literary censorship in Egypt

Literary censorship. Egypt. *Hisba*. Lawsuit.

This essay aims to analyze various forms of literary censorship in present-day Egypt. Since the abolishment of institutional censorship of literature and the press in the 1970s, the main instruments of silencing speech that is perceived as offensive or dangerous have been the Egyptian Penal Code and blasphemy lawsuits, based on the Islamic principle called *hisba*. The paper explores the relationship between censorship and the perception of literature among the reading public. It also discusses some of the famous blasphemy trials such as the one with the academic Našr Abū Zayd or the writer Aḥmad Nāji.

Mgr. Katarína Bešková, PhD.
Ústav orientalistiky
Slovenská akadémia vied
Klemensova 19
813 64 Bratislava
Slovenská republika
kkobzosova@gmail.com